

UDK 330.11 (497.5 Drid) "12"

949.75 Trogir "12"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 12. 2000

Srednjovjekovno vladarsko vlastelinstvo Drid. Problemi vlasništva i organizacija u XIII st.

Mladen Ančić

Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zadar, Hrvatska

Autor temeljem dvaju isprava, sačuvanih u rukopisnoj ostavštini Ivana Lučića Luciusa, razlaže okolnosti u kojima je posjed zvani "Drid" došao u vlasništvo trogirskoga biskupa i nakon toga bio podijeljen između biskupa i trogirske općine. Kroz tu raščlambu autor identificira "Drid" kao dio kompleksa vladarskih posjeda u zaleđu Trogira i utvrđuje da je posjed, 1242. godine konačno potvrđen kao biskupovo vlasništvo, već ranije tvorilo zaokruženu društvenu i gospodarsku cjelinu. Korijene uređenja prilika na posjedu autor nalazi u sklopu prilika kakve su vladale u ranom srednjem vijeku. Tako uređeni posjed, nekadašnje administrativno i upravno središte ranosrednjovjekovne županije, od kraja XII. stoljeća hrvatski su hercezi predavali na privremeno korištenje, a 1242. godine ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. trajno ga daruje trogirskome biskupu.

Uvod

Način na koji je trogirska općina širila svoj teritorij, odnosno teritorij koji je stajao pod jurisdikcijom općinskih vlasti, još nije do kraja i posve rasvijetljen. Prve i najveće korake u rasvijetljavanju toga dugotrajnog procesa napravio je svojedobno Ivan Lučić Lucius, kojega se uobičajeno smatra "ocem" kritičke historiografije u Hrvata.¹ Za pisanje povijesti svoga grada i svoje domovine Lucius je prikupio brojnu građu, uglavnom prvorazredna vtela, od kojih je većinu ugradio, u njihovu izvornom obliku, u djela što ih je objavljivao za života. No, pojedine je dokumente trogirski povjesničar samo ekscerpirao, ili čak samo prepričavao, izostavljajući veći dio njihova integralnoga teksta. Većina takvih dokumenata nije se sačuvala u izvorniku, pa su prijepisi što ih je svojedobno napravio Lucius, a koji se danas čuvaju u njegovoj rukopisnoj ostavštini, zapravo jedini oblik u kojem se do njih može doći. Luciusova rukopisna ostavština čuva se danas u Arhivu splitskoga kaptola,² a u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti nalaze se egzaktne prijepisi dijelova te ostavštine, zapravo onih dokumenata koji nisu nikad integralno

¹Nastanku i širenju gradskoga prostora Trogira Lucius je veliku pozornost posvetio u djelu: I. LUCIĆ, *Povijesna sjedočanstva o Trogiru I./II.* (izv. *Memorie storiche di Trogurio ora detto Traù* - pr. J. Stipišić), Split 1979. O samome autoru i njegovu mjestu u hrvatskoj historiografiji vidi modernu monografiju M. KURELAC, *Ivan Lučić Lucius, otac hrvatske historiografije*, Zagreb 1994.

²Arhiv splitskoga kaptola; Ms. nr. 528, 531-542 (ukupno 12 svezaka).

objavljeni.³ Te prijepise svojedobno su načinili Marin Bego i don Mate Hailo, dok je nadzor i kolacioniranje prijepisa iz Luciusova rukopisnog zbornika obavio Miho Barada.

Među dokumentima koje je Lucius prvotno prepisao u sklopu priprema za izradu povijesti Trogira, ali ih je u samome konačnom tekstu tek prepričao, ne smatrajući ih pretjerano važnima, nalaze se i dvije isprave koje potječu iz 1242. godine. Obje se isprave odnose na stjecanje posjeda Drid (Bosiljina)⁴ i uređenje posjedovnih odnosa na tome području nakon što ga je ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. konačno darovao trogirskome biskupu. Prvi od tih dokumenata, onaj što ga je 18. ožujka za boravka u gradu izdao kralj, Lucius donosi u takvu obliku da je posve jasno da se radi o prepričavanju,⁵ pa je stoga priređivač *Diplomatičkoga zbornika kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Tadija Smičiklas, odlučio ne uvrstiti Luciusov tekst u svoje djelo. S drugom ispravom, onom od 12. svibnja iste godine, kojom se registrira dogovor trogirске općine i biskupa oko raspodjele posjeda što ga je kralj nedavno darivao biskupu, situacija je nešto složenija. I taj je dokument Lucius također samo prepričao (a ne ekscerpirao), ali je pri tomu postupio tako da se čini kao da izravno citira tekst dokumenta, kojemu su, uz prijevod na talijanski jezik, samo izostavljeni početak i kraj.⁶ Takav je postupak naveo kasnije povjesničare, među njima i već spominjanoga Smičiklasa, da tekst uvrste u svoje zbirke vrela, kao da se doista radi o izvornom tekstu dokumenta a ne o prepričavanju.⁷

Sve je ovo u novije doba izazvalo cijeli niz problema u literaturi, ponajprije kod N. Klaić, koja je razglabajući način na koji su trogirska crkva i općina došle do posjeda Drid uspjela stvoriti pravu pometnju. Naime, N. Klaić, razlažući povijest srednjovjekovnoga Trogira kronološkim slijedom, polazi od toga da je privilegij hrvatskoga hercega Koloman iz 1226. godine, kojim on posjed Drid dariva trogirskome biskupu Tregvanu, posve ispravan.⁸ No, nešto kasnije, kao da je zaboravila što je već napisala, autorica razlaže kako zapravo herceg Koloman najvjerojatnije nije ni darovao spomenuti posjed trogirskome biskupu (iako je malo prije toga ustvrdila da je "Tregvan" izašao 1226. godine pred hercega u Splitu). Iz toga što herceg "nije darivao posjed" onda proizlazi, prema mišljenju N. Klaić, i to da ni njegova darovnica "možda nije ni postojala" (dakako, tu se odmah postavlja pitanje: temeljem

³Arhiv HAZU (Zagreb), Lucius XX-12/I-XXIV (ukupno 24 sveska). Prepisivači su svuda naznačili originalnu paginaciju Luciusovih rukopisa, pa je prijepise vrlo lako sravniti s izvornikom u Splitu.

⁴O odnosu naziva "Drid" i "Bosiljina" usp. LUCIĆ, *o.c.*, 122 i d., s vrlo naivnom etimologijom za očigledno slavenski toponim "Bosiljina".

⁵LUCIĆ, *o.c.*, 161.

⁶Usp. LUCIĆ, *o.c.*, 161-2.

⁷Usp. T. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije IV*, Zagreb 1906, 153, gdje su navedena i ranija izdanja istoga teksta.

⁸N. KLAJĆ, *Javni život grada i njegovih ljudi (Povijest Trogira II./1)*, Trogir 1985, 85. S obzirom na činjenicu da će dalje u tekstu autorica o istom dokumentu zauzeti posve oprečan stav, vrijedi ovdje opširnije citirati njezin tekst: "Tregvan je zaista bio dovoljno snažna ličnost da vodi grad u svakom pogledu. On se zdušno bori za prava komune i svoje crkve i zato, *nipošto slučajno, odlazi 1226. god. u Split do hercega Kolomana i zaptijeva od njega da trogirskoj crkvi potvrdi posjed - Drid! Neka to učini za dušu svoje ubijene majke Gertrude* (kurziv moj - op. M. A.)". U bilj. 46 autorica se, dakako, poziva na izdanje Kolomanove isprave u *Diplomatičkom zborniku*.

čega onda znamo da je "Tregvan" 1226. godine izlazio pred hercega). Nakon što je, valjda, samu sebe uvjerila u ispravnost ovakve nove pretpostavke, autorica ide korak dalje i ustvrđuje: "sva je prilika da su u Tregvanovoj školi prionuli na posao i bez velike muke sastavili obje isprave (dakle Kolomanovu iz 1226. i Andrijinu iz 1227)".⁹ Pošto nije vidjela samu ispravu, i oslanjajući se u razglabanju samo na Luciusovo prepričavanje, N. Klaić je napravila i nekoliko materijalnih pogrešaka. Primjerice, ona tvrdi da kralj Bela IV. 1242. godine "daruje Drid i trogirskoj crkvi i trogirskoj općini" i za svoju tvrdnju se poziva na Luciusa. Kod ovoga, međutim, ništa slično nije rečeno - Lucius, naime, posve sukladno tekstu koji je imao pred sobom, tvrdi samo to da je kralj 1242. godine *potvrdio isprave svoga brata i oca* (što se, dakako, nikako ne može tumačiti kao da kralj "daruje Drid i trogirskoj crkvi i trogirskoj općini"). Da bi svojim "razigranim" pretpostavkama u kojima se najčešće i kao najsnažniji argumenti ponavljaju pojmovi "tobože" i "tobožnji", dala privid ozbiljnosti, N. Klaić se okreće i diplomatici, pomoćnoj povijesnoj disciplini, u kojoj je imala još manje sreće no u čistim povijesnim razglabanjima. Pri tomu, ipak, autorica izbjegava diplomatsku raščlambu Kolomanove isprave, jer ona savršeno odgovara obrascu isprava hrvatskih hercega 12. i 13. stoljeća. Za N. Klaić, međutim, to je prava nevolja - te isprave po svome obrascu zapravo posve odgovaraju ispravama hrvatskih vladara iz razdoblja prije 1102. godine i bitno se razlikuju od obrasca ugarskih vladarskih isprava.¹⁰ Priznati, pak, takvo što značilo bi doista odbaciti sve ono što je godinama prije toga ista autorica ponavljala iz prigode u prigodu. Zato se N. Klaić samo ukratko osvrće na formu Andrijinu potvrđnice hercegova privilegija, no i to bez detaljnih usporedbi i samo uz paušalne tvrdnje da su u Andrijinu potvrđnici "diplomatičke formule većinom strane ugarskoj kraljevskoj kancelariji (pogotovo one u eshatokolu)".¹¹ Snaga društvenoga autoriteta jednog profesora Filozofskog fakulteta u Zagrebu (što je N. Klaić bila - upravo stoga se ovdje ne govori o "profesionalnom autoritetu") utjecala je i na druge povjesničare, koji su njezine pretpostavke primali s više povjerenja no što je to preporučljivo. To se jasno vidi iz primjera N. Jakšića, koji je nedavno uzorno razložio genealogiju zadarskog roda Martinušića. Jakšić je, naime, bjelodano dokazao da je taj zadarski patricijski rod vodio podrijetlo od kneza Martinuša (*Martinuxius*), čiji je sin Miha sa svoje strane nakon 1242. s Trogiranima imao okapanja upravo oko dridskoga posjeda. Razlažući opširno ono što poznata vrela donose o knezu Martinušu i njegovu sinu Mihi, autor je, međutim, više manje

⁹N. KLAIĆ, *o.c.*, 113-4.

¹⁰Problem daleko nadilazi okvire koje postavlja ova studija i zahtijeva opširnu i detaljnu diplomatsku raščlambu. No, svakako valja upozoriti da ključno značenje u distinguiranju različitih obrazaca isprave predstavlja mjesto i uloga svjedoka, što u daljim raspravama valja uzeti kao polaznu točku.

¹¹N. KLAIĆ, *o.c.*, 114. Ovdje se zapravo ne isplati trošiti vrijeme na raspravu s tako maglovitim i neargumentiranim tvrdnjama, tim prije što sam na drugom mjestu i u drukčijem kontekstu već dovoljno govorio o vrijednosti djela koja nose potpis N. Klaić (usp. M. ANČIĆ, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar-Mostar 1997., *passim*).

prihvatio tvrdnje o krivotvorenju Kolomanove darovnice iz 1226. godine, ne upuštajući se u dublju raščlambu problema.¹²

Iz predočenoga, dakle, jasno proizlazi da, s jedne strane, dokumenti u Luciusovu razglabanju nisu do kraja i iscrpno pretreseni, dok s druge strane, njihova interpretacija kod N. Klaić izaziva samo nove nesporazume i udaljava pozornost istraživača od pravih problema. Doda li se tomu zaključak da isti dokumenti otkrivaju cijeli niz zanimljivih pojedinosti iz kojih se mogu izvući važni zaključci, eto dovoljnih razloga da se cijeli sklop zbivanja koja su dovela do toga da su trogirski općina i crkva konačno uspostavile svoju vlast na ovome području još jednom pozorno pretrese. Iz te rasprave pokazat će se kako je posjed darivan trogirskome biskupu bio zapravo prvotno vladarsko dobro, vlastelinstvo, koje su ugarsko-hrvatski vladari XII. i XIII. stoljeća podjeljivali u privremeno korištenje kao nagradu svojim istaknutijim podanicima u različitim prigodama. Raščlamba, pak, načina na koji se novi vlasnik, trogirski biskup, ponašao s dobivenim posjedom, kao i uočene promjene do kojih je to dovelo, otvaraju uvid u to kako su posjed i život na njemu bili organizirani u ranijem razdoblju dok je Drid još pripadao vladaru. Da bi se, pak, konačno otklonila zabuna oko izvornoga oblika dokumenta koji je vrlo loše objavljen u Smičiklasovoj zbirci vrela, a što nije ispravljeno ni u najnovijem svesku *Dodataka Diplomatičkoga zbornika*, nedavno objavljenom u Zagrebu,¹³ čini mi se uputnim objaviti integralni tekst Luciusova prijepisa izvornika toga dokumenta, a potom i Belina privilegija od 18. ožujka, koji nikad nije ni bio objavljan u bilo kakvu obliku, te na taj način olakšati pristup dokumentima.

*

Teritorij pod imenom "Drid" u vrelima se po prvi put pojavljuje u dokumentu koji donosi zaključke crkvenoga sinoda održanog u svibnju 1185. godine u Splitu.¹⁴ Sukladno zabilježenom tekstu tih zaključaka područje koje se naziva "Drid" tvorilo je jednu od crkvenih jedinica, "parohija" (*parochia*), trogirski biskupije. Biskupija je, inače, bila podijeljena na još tri takve teritorijalne jedinice - područja gradova Trogira i Šibenika te "cijelu županiju Zagorje". Sjedišta "nadpopova" (*archipresbitri*), odnosno sjedišta *parochia* koje se spominju u sinodalnim zaključcima iz 1185. godine, bila su, osim u samome gradu Šibeniku, još i u Polju Marine (današnja Marina) za dridsku "parohiju" te u Mokrome (nepoznati toponim) za zagorsku "parohiju". Prihodi crkava podignutih u tim mjestima, ili posve precizno prihod koji se ubirao onom prigodom kada ih je posvećivao trogirski biskup, bili su predmetom prijepora između trogirskoga i šibenskoga klera još od kraja XII.

¹²N. JAKŠIĆ, 'Zadarska plemićka porodica Martinušić-Pećar, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 30 (17)-1990./91., 98.

¹³J. BARBARIĆ-J. MARKOVIĆ, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Dodaci I*, Zagreb 1998.

¹⁴Tekst zaključaka posljednji je put tiskan u SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik ... II*, Zagreb 1904., 192-4. Pregled svih varijanti tih zaključaka, uključujući i razlike između njih, kao i vrlo korisne komentare daje S. KOVAČIĆ, *Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću*, u: *Krbavska biskupija* (ur. M. BOGOVIĆ), Rijeka-Zagreb 1988., 23 i d.

stoljeća, pa onda i kroz iduće, XIII. stoljeće.¹⁵ Kod toga svakako valja voditi računa da je prigodom definiranja teritorijalne organizacije biskupijâ podloženih metropolitima u Splitu i njihove podjele na “parohije”, koje će se u XIII. st. transformirati u “arciprezbiterijate”,¹⁶ u pravilu poštivana već postojeća mreža političke teritorijalne ustrojbe, s granicama starih županija, naslijeđenim još iz ranoga srednjeg vijeka. Iz toga valja zaključiti da je i teritorij kojega pod imenom “Drid” podrazumijevaju zaključci sinoda iz 1185. uistinu predstavljao teritorij ranosrednjovjekovne županije. Takav, pak, zaključak potvrđuje već i to što se stotinjak godina ranije, 1088. i 1089. godine, u dvjema ispravama posljednjega vladara dinastije Trpimirovića, Stjepana II., spominju dvojica “dridskih župana”, Ozrinja i Dragoslav.¹⁷ U to se, dakle, ranije doba, sve do kraja XII. stoljeća, pod imenom “Drid” podrazumijevalo područje jedne od županija Hrvatskoga Kraljevstva, istih onih i onakvih kakve još u X. stoljeću opisuje djelo bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando Imperio*.¹⁸

No, osim ovoga šireg značenja toponima “Drid”, kojim se označavalo cijelu jednu županiju, postojala su i druga, uža značenja istoga toponima. Jedno značenje otkrivaju dokumenti XIII. stoljeća, upravo oni koji se odnose na darivanje dobra trogirskome biskupu. Kada, naime, 1226. tadašnji hrvatski herceg Koloman daruje posjed toga imena biskupu Treguanu, onda on, odnosno još preciznije - “vicekanclerar kraljevskoga dvora” Barnaba koji sastavlja i piše dokument, u ispravi o tome darovanju posjed označuje riječima “mjesto koje se naziva Drid” (*locus qui dicitur Drid*).¹⁹ Ovime se očigledno naglašuje kako predmet darivanja nije cijelo područje

¹⁵Usp. dokumente kojima se reguliraju ti prijepori u *Diplomatički zbornik* II., 284-5 (24. travnja 1197.), te *Diplomatički zbornik* IV., 512-3 (11. listopada 1252.). Upravo činjenica da su prihodi od biskupova posvećenja ovih triju crkava predmet prijepora može se jasno zaključiti da su one i bile “nadpopska” sjedišta.

¹⁶O “arciprezbiterijatima” i “arcidakonatima” kao temeljnim jedinicama teritorijalne organizacije crkava na prostoru Hrvatskog kraljevstva u razvijenom i kasnom srednjem vijeku usp. M. ANČIĆ, Knin u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38/1996., 77-9, s tamo navedenom literaturom. Razvoj koji vodi od ranosrednjovjekovne *parochie*, sa sjedištem u crkvi s ekskluzivnim pravom na krstionicu i cijelim skupom ovisnih kapela, do moderne crkvene župe, koja će također nerijetko biti označavana pojmom *parochia*, u susjednoj Italiji prati C. E. BOYD, *Tithes and Parishes in Medieval Italy*, Ithaca, New York, 1952. S obzirom na čvrste veze s Italijom i snažne utjecaje koji iz nje dolaze, počevši od prvih kršćanskih misionara nakon doseljenja Hrvata, talijanski model može biti vrlo instruktivan za razumijevanje crkvenoga razvoja u najvećem dijelu hrvatskih biskupija.

¹⁷“Dridski župani” Ozrinja i Dragoslav spominju se kao svjedoci u ispravama posljednji put, uz pregled ranijih izdanja i mišljenja o njihovoj autentičnosti, objavljenim u J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik ... I*, Zagreb 1967., 188-190.

¹⁸O “Dridu” kao županiji, bez detaljnijega elaboriranja zaključka i uz poziv na danas nedostupni članak M. Brašnića, govori, u sklopu raščlambe teritorijalne organizacije ranosrednjovjekovne Hrvatske, I. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb 1925., 674. Uz poziv na spominjanje dridskih župana u vrelima te ranije Šišićevo mišljenje, i I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., 157, uvrštava “Drid” u popis ranosrednjovjekovnih županija o kojima se ne govori u *De administrando Imperio*. Još uvijek, uza sve manjkavosti cijeline teksta, najvrijednije opservacije o naravi “županije” kao ranosrednjovjekovne upravne i administrativne jedinice može se naći u M. BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam (Djela JAZU 44)*, Zagreb 1952., 23-34.

¹⁹Darovnica, s citiranim izričajem, objavljena u *Diplomatički zbornik ... III.*, Zagreb 1905., 258-9.

županije, koja se poklapa s crkvenom "parohijom-arciprezbiterijatom", nego tek jedan dio toga šireg teritorija koji sam za sebe predstavlja zasebnu gospodarsku i upravnu cijelinu. To se jasno potvrđuje u tekstu dokumenta kojim sljedeće, 1227. godine, tadašnji ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. potvrđuje darivanje svoga sina, hercega Kolomana. U tome je dokumentu, izašlome iz kraljevske kancelarije, situacija predočena još jasnije. Tu se, naime, za darovani posjed jasno kaže da je to "predij" (*predium*), dakle doista tek gospodarski i upravno zaokruženo dobro.²⁰ Iz činjenice, pak, da je kralj Andrija II. trebao potvrditi darivanje svoga sina, hrvatskoga hercega Kolomana, moglo bi se ponešto zaključiti o dotadašnjem statusu toga užeg teritorija, koji se također nazivao "Drid". Naime, hrvatski su hercezi u pravilu mogli neograničeno darivati dobra koja su pripadala fondu njihovih posjeda u Hrvatskom Kraljevstvu, ali su za darivanja onoga što je pripadalo u fond kraljevskih zemalja izgleda morali osigurati kraljevu potvrdu.²¹ Praktično bi to značilo da je posjed (*predium*) Drid, kojega je 1226. herceg Koloman darivao biskupu Treguanu, zapravo predstavljao dio kraljevskih zemalja, odnosno dio fonda prava koja su izravno pripadala kralju, a ne njegovu zamjeniku hercegu.

Ovakav zaključak nije moguće, međutim, do kraja i bezrezervno prihvatiti već i zbog onoga što slijedi u tekstu Kolomanove darovnice. U njoj se, naime, govori da su u vremenima prije ovoga darivanja 1226. godine posjedom Drid izravno raspolagali ugarsko-hrvatski kraljevi Emerik i Bela.²² Pri tomu tekst nije posve jasan i do kraja precizan u vremenskom određenju tih ranijih odluka vezanih uz upravljanje i raspolaganje dridskim posjedom, što zapravo i izaziva dvojbe. Iz te nepreciznosti, naime, proizlazi mogućnost da su i Emerik i Bela posjedom također raspolagali kao hrvatski hercezi, odnosno "mlađi kraljevi", a ne posve samostalni ugarsko-hrvatski vladari. Emerik je, naime, prije no što je postao punopravnim ugarsko-hrvatskim kraljem 1196. godine, prvi put okrunjen kao "mlađi kralj" još 1182. godine, a potom je upravljao Hrvatskim Kraljevstvom od 1194. do 1196. godine i, kako se čini, u to vrijeme bio čak i posebno okrunjen hrvatskom krunom.²³ Lako je moguće da njegovo "prepuštanje" dridskoga posjeda trogirskome knezu Vučini, o kojemu govori Kolomanov privilegij iz 1226. godine, pada upravo u ovo vrijeme kada je "mlađi kralj" izravno upravljao Hrvatskim Kraljevstvom. Slično, zapravo

²⁰ Potvrđnica kralja Andrije objavljena je u *Diplomatički zbornik III.*, 278. O značenju pojma "predij" u dokumentima XII. i XIII. stoljeća vidi: I. SZABÓ, *The Praedium. Studies on the Economic History and the History of Settlement of Early Hungary*, *Agrártörténeti szemle* 5/1963., Suppl.; R. GAJER, *Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. stoljeća*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 11/1978. (Zagreb), 14, te M. ANČIĆ, *Vlastelinstvo hrvatskog hercega u gorskoj županiji* (13. st.), *Povijesni prilozi* 15/1996. (Zagreb), 211 i d.

²¹ O "hrvatskome hercegu", njegovu položaju, pravima i odnosu prema kralju u doba vladavine dinastija Arpadovića i Anžuvinaća usp. I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 1985., 101-4. O razlici između kraljevskih i herceških posjeda, kao i o potrebi potvrđivanja darivanja posjeda koji su pripadali fondu kraljevskih zemalja, autor opširnije govori na str. 103.

²² *Diplomatički zbornik III.*, 259: "*reducentes in irritum omnem actionem omnemque iurisdictionem quam Wlclina Traguriensis condam comes in eum locum ex commissione gloriosi patruui nostri Hemerici condam regis Vngarie, uel Petrus de Chelmo ex concessione fratris nostri regis Bele ... dignoscitur hactenus habuisse*".

²³ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića I.*, Zagreb 1944., 114.

još jasnije, stvar stoji i sa starijim bratom hercega Kolomana, Belom (kasnijim kraljem Belom IV.), koji je prema tekstu privilegija dridski posjed dao na upravu humskome knezu Petru. On je također Hrvatskim Kraljevstvom upravljao kao "mlađi kralj", održavajući ovdje čak i svoj zasebni dvor. Bela se, zapravo, u Hrvatskoj zadržavao najvjerojatnije još i u prvoj polovici 1226. godine, odakle je prešao u Transilvaniju prepuštajući upravu nad Hrvatskim kraljevstvom bratu Kolomanu, koji je upravo tada postao "hercegom".²⁴ Godine 1226., odmah nakon što je došao na novi položaj, herceg je Koloman svojom darovnicom poništio obje odluke svojih prethodnika, pri čemu nije teško zaključiti da se za taj čin najvjerojatnije konzultirao s bratom koji mu je upravo prepustio upravu nad Hrvatskim Kraljevstvom.

No, iz okolnosti pod kojima je Koloman proveo u djelo čin darivanja i nadalje ostaje nejasno je li dridski posjed (*predium Drid*) doista bio dio zemalja kojima su izravno raspolagali ugarsko-hrvatski kraljevi, ili je, pak, riječ o dijelu herceških posjeda, o kojima se i inače u historiografiji već podosta znade.²⁵ Kakogod, međutim, tumačili to što je 1227. godine kralj Andrija II. potvrdio darovnicu svoga sina, ostaje nedvojbeno da je posjed (*predium*) Drid sve do kraja XII. stoljeća pripadao fondu vladarskih posjeda, odnosno onih posjeda kojima su vladar, ugarsko-hrvatski kralj, i njegov zamjenik, hrvatski herceg, samostalno upravljali i raspolagali. Kod toga valja svakako pripomenuti da su se na sjeveru na dridski posjed nadovezivala područja Bristivice (Bistrice) i Papratnice, za koje se također još u XIII. stoljeću znade da su bile "kraljevske zemlje". Kao takve, kralj Bela IV. ih 1243. i 1251. i dariva - Bristivicu Trogiranima, a Papratnicu trogirskome građaninu Marinu Blaža Crnote.²⁶ Iz toga se, pak, jasno daje razabrati da je u trogirskome zaleđu, na području nekadašnje dridske županije, ranije postojao doista veliki kompleks vladarskih posjeda. Ti će, međutim, vladarski posjedi od kraja XII. i kroz XIII. stoljeće, slobodno se može ustvrditi, nekontroliranim darivanjima, prijeći ili u ruke privatnike ili u posjed trogirske općine i tamošnjega biskupa te, konačno, završiti kao dio trogirskoga distrikta. Uza sve ovo, valja uzeti kao gotovo sigurno da je takvo stanje vladalo i prije 1102. godine, odnosno da su ugarsko-hrvatski kraljevi zapravo samo naslijedili posjede koje su do toga doba držali domaći, hrvatski kraljevi.

Vraćajući se tekstu Kolomanova privilegija iz 1226. godine valja svakako naglasiti da su i Emerik i Bela, barem prema shvaćanju koje je vladalo u hercegovu okruženju, ranije dridski posjed ustupali tek na privremeno uživanje, ne darivajući ga trajno, kako je to sada učinio herceg Koloman. Naime, postupci Emerika i Bele pri dodjeli posjeda knezu Vučini i humskome knezu Petru opisuju se u hercegovu

²⁴Z.J. KOSZTOLNYIK, *Hungary in the Thirteenth Century*, Boulder 1986., 86 i 96.

²⁵Usp. BEUC, o.c., 102-3; M. ANČIĆ, *Vlastelinstvo hrvatskog hercega ...*

²⁶Beline darovnice sačuvane su također u Luciusovu prijepisu. Darovnica iz 1243. odnosi se na *terram quandam nomine Prapratnicze*, koju kralj daruje spomenutom Marinu, a što je potvrdio i kralj Stjepan V. ispravom od 27. svibnja 1272. (Arhiv HAZU, Lucius XX-12/XI, fol. 78-80). Ispravom, pak, od 23. studenoga 1251. daruje Bela IV. Trogiranima *terram Bestriže ad nostram dominationem pertinentem* (Arhiv HAZU, Lucius XX-12/XI, fol. 92 - naglasio M. A.).

privilegiju iz 1226. pojmovima *commissio* i *concessio*, a Kolomanov je čin označen pojmom *regalis donatio*. No, iz onoga što se događalo nakon 1226. jasno je razvidno da ni knez Vučina, odnosno njegovi nasljednici, ni humski knez Petar i njegovi nasljednici, situaciju nisu shvaćali na ovakav način. Privilegij kojim kralj Bela IV. potvrđuje darivanje posjeda trogirskoj crkvi 1242. godine upravo je glede ovoga eksplicitan. U tekstu se, naime, jasno naznačuje da je nakon 1226. godine mirno uživanje dridskoga posjeda biskupu ometao knez Budislav, koji je polagao stanovita prava na taj posjed (vidi Prilog 1.). Taj Budislav bio je, inače, vrlo bliski srodnik nekadašnjega trogirskog kneza Vučine, istoga onog kojemu je Emerik još krajem XII. stoljeća prepustio uživanje dridskoga posjeda.²⁷ Kralj Bela IV. jasno, međutim, odredbama svoga privilegija od 18. ožujka 1242. dokida sva eventualna prava koja su od ranije potezali nekadašnji vlasnici, ili možda još preciznije, korisnici dridskoga posjeda, naglašujući pri tomu da ta prava počivaju na uzurpaciji i nemaju nikakva pravnoga temelja (*extinguentes omnem iurisdictionem quam comes Budislaus seu aliqui quilibet contra tenorem privilegiorum antedictorum in ipso praedio temere usupasse dicebantur* - usp. Prilog 1.).

No, čak ni kraljevski privilegij iz 1242. sa svim svojim jasnim i nedvojbenim formulacijama nije bio dovoljan da bi se smirili prijepori između trogirske crkve i općine, s jedne strane, i jednoga ogranka Šubića-Bribriskih, s druge strane. Prema svemu sudeći nasljednici kneza Vučine, bliski srodnik Budislav, i sin, "župan" Martinuš,²⁸ nisu se usuđivali otvoreno iskazati pretenzije na dridski posjed, ili neki njegov dio, nakon 1242. godine, a za života kralja Bele IV. On je, naime, do kraja ostao naklonjen sredini u kojoj je našao pribežište u vrijeme mongolske provale, sklonivši se u Trogir upravo u ono vrijeme kad je tamošnjoj crkvi i potvrdio ranije isprave svoga brata i oca (prvi mjeseci 1242. godine). U kasnijim prigodama, sve do kraja života, Bela IV. je u svim prijeporima stajao na stranu Trogirana i dosljedno štutio njihove interese. No, odmah nakon Beline smrti 1270. godine Vučinin unuk i Martinušev sin, Miha, pokrenuo je pitanje svojih prava, ili još preciznije prava svojih predaka. Na koji je način i pred kojom sudbenom instancijom tražio zadovoljštinu, s kojim argumentima - sve su to pitanja na koja danas nemamo odgovor jer o tomu ne postoje sačuvani dokumenti.²⁹ Iz načina na koji je ubrzo

²⁷Rodbinske veze nekadašnjega kneza Vučine i njegova sina Martinuša, koji su pripadali vlastelinskome rodu Šubića-Bribriskih, razlaže JAKŠIĆ, o.c., 97-100, upozoravajući i na povezanost s Budislavom, rođakom tada vrlo moćnog kneza Grgura Šubića-Bribriskog. O Vučini i Budislavu govori se i u potvrdnici Kolomanova privilegija što ju je 1227. godine izdao kralj Andrija II. (usp. *Diplomatički zbornik* III., 278), no ni taj dokument ne otkriva u kakvome se srodstvu njih dvojica nalaze.

²⁸Određujući 16. svibnja 1242. u Klisu pristava za uvođenje Trogirana u posjede koje im je malo prije toga podijelio kralj Bela IV., ostrogonski biskup Stjepan u ispravi koja govori o tomu poslu ime pristava navodi kao: *nobilis vir Stephanus filius Martinussii jupani* (isprava sačuvana u Luciusovu prijepisu - Arhiv HAZU, Lucius XX-12/XI, fol. 73 - naglasio M.A.). Da je Martinuš doista imao sina Stjepana potvrđuje iz drugih vrela JAKŠIĆ, o.c., 101.

²⁹LUCIĆ, o.c., 242, govori o "parnici", no posve je jasno da je u rukama imao tek notarsku ispravu od 3. srpnja 1272. koja je kasnije objavljena u M. BARADA, *Trogirski spomenici* I., Zagreb 1948., 377, a ne sudbeni spis, koji bi se, inače, onda mogao naći prepisan i u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Ako je ipak Miha parbu pokrenuo pred kraljem, onda je njezino rješavanje moguće okvirno datirati u kraj

došlo do sporazuma, posebice, pak, stoga što se Vučinin unuk, sada već zadarski plemić, Miha zadovoljio s ne pretjerano visokom svotom kao odštetom za svoja izgubljena prava,³⁰ moglo bi se zaključiti da Šubići-Bribirski možda nisu ni potraživali cijeli dridski posjed. U svakome slučaju do konačnoga je rješenja prijepora došlo zapravo tek nekih tridesetak godina nakon što je Bela IV. 1242. boravio u gradu i izdao svoj privilegij, i to tek nakon što je umro vladar koji je za života vrlo uspješno i otvoreno štitio grad i njegove interese.

To, pak, puno govori o načinu na koji su ljudi XIII. stoljeća shvaćali određena prava i temeljem tih shvaćanja onda rješavali svoje prijepore. Vučina, koji je prvi dobio posjed od kralja Emerika krajem XII. stoljeća, kao i njegovi srodnici i nasljednici, očito nisu smatrali da je taj posjed bio tek privremeno odstupljen i nekadašnjem knezu najvjerojatnije dodijeljen kao nagrada za neku službu koju je obavljao određeno vrijeme. Da se, pak, situacija doista tako konzistentno ukazivala s vladarske točke gledišta jasno se potvrđuje ne samo već navedenim riječima privilegija Bele IV. iz 1242. godine, nego i činjenicom da je taj isti vladar, još kao "mlađi kralj" koji upravlja Hrvatskim Kraljevstvom, iznova odstupio dridski posjed humskome knezu Petru. Ostavljajući po strani okolnosti u kojima je došlo do ovoga čina,³¹ koji je gotovo sigurno također imao značenje privremenoga odstupanja samo uživanja posjeda, valja međutim naglasiti da su se i nasljednici kneza Petra ponašali na gotovo isti način kao i Vučinini nasljednici. O tomu podatak donosi splitski kroničar XIII. stoljeća, Toma arcidakon, koji u svojoj *Kronici* pripovijeda kako je nećak kneza Petra, Toljen, nakon stričeve smrti u jednoj prigodi organizirao cijeli vojni pohod na Bosiljinu (Drid), ugrabivši tom prigodom čak "skoro 80000" goveda koja su Splicićani držali na ispaši na dridskome području.³² Iako Toma cijelu "priču" nastoji smjestiti u kontekst unutarnjih

svibnja i početak lipnja 1272. Naime, početkom lipnja je Stjepan V. boravio u hrvatskim krajevima južno od Drave - 1. lipnja je potvrdio privilegije Varaždina, a 8. lipnja je boravio i sudio u cistercijskoj opatiji u Topuskom (*Diplomatički zbornik* V., 630, 631), dok je nešto ranije, 27 svibnja potvrdio darovnicu svoga oca Bele IV. za posjed Papratnicu (vidi ovdje bilj. 26). To sve svakako valja dovesti u svezu s činjenicom da suvremeni trogirski bilježnički spisi upravo od 11. travnja do 21. lipnja iste godine ne bilježe ime Andrije Marinova (BARADA, I, 341, 371), sina i nasljednika onog Marina Blaževog koji je 1243. i dobio isti posjed. Iz toga bi se s dosta vjerojatnoće moglo zaključiti da je u ova dva mjeseca Andrija bio nekim poslom na kraljevskome dvoru kao izaslanik svoje općine (u eventualnoj parbi oko dridskoga posjeda), pa je tu prigodu iskoristio da bi u kralja ishodio i potvrdu darovnice za svoj posjed Papratnicu.

³⁰Sukladno dokumentu od 3. srpnja 1272. citiranom u prethodnoj bilješci, Miha je od trogirске općine dobio na ime odštete za izgubljena prava ukupno 350 libara, uz uvjet da novac vrati ako i kada od ugarsko-hrvatskog kralja dobije zemljišni posjed na ime odštete za ono što je izgubio u Dridu. Cijene zemlje, doduše obradive, u ovo su se doba u Trogiru kretale od 5 do 8 libara po vretenu, što bi značilo da je Miha dobio odštetu u visini cijene 60 do 70 vretena obradive zemlje, što ni u kojem slučaju nije ni izbliza odgovaralo velikom dridskom posjedu.

³¹Knez Petar se, najvjerojatnije, povukao iz Huma sklanjajući se pred ofenzivom srpskoga kralja Stefana Prvovjenčanoga, koji je u ovo doba (20-ih godina XIII. stoljeća) vojnim pohodom pokušao trajnije uspostaviti svoju vlast nad Humskom kneževinom. Ta zbivanja bit će predmetom detaljnije raščlambe u drugoj prigodi.

³²F. RAČKI, *Thomas archidiaconus: Historia Salonitana*, Zagreb 1894, 114-5: "Illis temporibus, ut ferunt, quidam pestilentes ciues, in odium eorum, quos Gregorius diligebat, abeuntes instigauerunt quendam Tollenum, qui

gradskih sukoba, već sama činjenica da se Petrov nećak Toljen odlučuje svoju intervenciju ograničiti na kazneni pohod u Bosiljinu jasno daje do znanja da su njegovim postupkom ravnali motivi drukčiji od onih o kojima govori Toma. Teško je sada reći je li Toljenov pohod bio usmjeren protivu Trogirana, koji su 1226. trajno dobili Drid, ili protiv nasljednika kneza Vučine, Šubića-Bribirskih, za koje se zna da istim Trogiranima nisu mirno prepustili cijeli posjed. I to što je Toljen ugrabio stoku Splićana, o čemu govori Toma, može se podvesti pod namjeru da se nanese šteta Šubićima-Bribirskim, jer je u to vrijeme na čelu Splita stajao već spominjani moćni knez Grgur, bliski rođak Budislava kojega Trogirani stavljaju u prvi plan kad je riječ o ometanju njihovih posjedovnih prava između 1226. i 1242. godine. U svakome slučaju ostaje činjenica da je pohod nećaka pokojnoga humskog kneza bio usmjeren na ostvarenje prava za koja je on, kao stričev nasljednik, smatrao da mu pripadaju isto onako kako su to smatrali nasljednici kneza Vučine. To, pak, što Petrovi nasljednici nisu u konačnici uspjeli izboriti bar nešto na račun tih svojih prava govori samo o tomu da njihov položaj i utjecaj u Hrvatskome Kraljevstvu nije bio onakav kakav je bio položaj i utjecaj Šubića-Bribirskih. Preciznije, iza njihovih stavova i zahtjeva nije stajala prijetnja realnom silom, onako kako je ta prijetnja bila implicitna u slučaju Vučinih nasljednika.

Čini se da ovo razglabanje načina na koji se tijekom XIII. stoljeća vodila borba za jedan posjed, koji je još krajem XII. stoljeća neprijeporno pripadao kraljevskome "fisku", vrlo realistično i plastično dočarava društveni sklop u kojem se u to doba odvijala borba za moć, utjecaj i posjede u Hrvatskome Kraljevstvu. Iz svega rečenog nije teško zaključiti da uopće nije moguće govoriti o "odsutnosti", pa čak ni "slabosti" kraljevske vlasti u Hrvatskoj toga doba.³³ Kraljevska je vlast, naime, uspijevala nadzirati i obuzdavati centrifugalne tendencije kakve očituje ponašanje moćnika poput kneza Budislava, pa čak i sina kneza Martinuša, Mihe, koji je, doduše, bio zadarski građanin ali je očigledno još uvijek bio i čvrsto ukorijenjen u krugu hrvatskih velikaša iz kojega je vukao podrijetlo. Zbivanja oko Drida jasno pokazuju u tome krugu raširenu navadu nepoštivanja zakona i običaja (primjerice, inzistiranje na nasljednome pravu na posjede koje su dobili tek na uživanje) i oslanjanje na moć fizičke sile, čemu je nasuprot u XIII. stoljeću stajala volja i djelovanje sposobnoga kralja kakav je primjerice bio Bela IV. U svemu, čini se da upravo ocrtana slika znatno ilustrira ono što I. Beuc drži prijelazom od patrimonijalnog k lenskom tipu kraljevine, i što kronološki stavlja u kraj XII. stoljeća.³⁴ Pri tomu, kao povjesničar prava i državnih institucija, Beuc osnovni razlikovni kriterij traži i nalazi u pravnim normama organizacije društva, te su-

erat nepos comitis Petri de Chubnia, ut exiens ueniret ad predam spalatinorum pecorum et tragurinatorum. Qui armata equitum turma non modica clam equitavit ad locum, qui dicitur Bosilen, ubi magna ovium multitudo pascebatur; et abstulit de bonibus Spalatensium octoginta fere millia; et abduxit eas in terram suam?

³³O problemu koji izvire iz shvaćanja što ih je svojedobno zastupala N. Klaić, a koja se žilavo održavaju još i danas, usp. ANČIĆ, *Putanja klatna ...*, 241-253. Iako intoniran polemički, taj tekst do danas nije izazvao nikakvu reakciju sa strane onih koji još uvijek drže da u XII. i XIII. stoljeću u Hrvatskoj gotovo i nema kraljevske vlasti, odnosno da se i ne osjeti kraljevska vlast i autoritet.

³⁴Usp. BEUC, o.c., 87.

kladno tomu nastoji uspostaviti oštru kronološku razlučnicu između dvaju tipova vladavine ("Bela III. je bio posljednji patrimonijalni vladar"). No, budući da su društvena gibanja i promjene ipak znatno složeniji od onoga što ih obilježuje u sferi prava, držim da sliku tranzicije od jednoga ka drugom sustavu valja svakako proširiti i ilustrirati upravo ovakvim zbivanjima kakva su pratila promjene posjedovnih odnosa u Dridu. Susuljedno tomu čini se da nije moguće postavljati čvrste i jasne kronološke granice promjena, nego valja govoriti o kumulativnom učinku cijeloga sklopa zbivanja, koji se tek u jednom duljem razdoblju manifestira kao velika društvena promjena.

Uostalom, da kraljevska vlast nije naglo gubila autoritet može se nazrijeti čak i onda kad je pod kraljem Stjepanom V. Miha Martinušić ponovno zatražio prava koja su navodno pripadala njegovu djedu. Naime, Stjepan V. je još za života svoga oca, 60-ih godina XIII. stoljeća, bio s njime u vrlo oštrom sukobu koji je 1266. konačno rezultirao podjelom kraljevstva na dva dijela, kojima je svaki od njih neovisno upravljao. Odnosi su između dva kralja bili takvi da je Bela IV. na samrtni tražio od svoga zeta, češkoga kralja i cara Premisla II. Otakara, posebnu skrb nad sudbinom njegove kćeri i Stjepanove sestre Ane, i njezine kćeri, Otakarove žene Konstance, koje je posebice trebalo zaštititi od bijesa novoga ugarsko-hrvatskog kralja.³⁵ U takvoj situaciji može se jasno naslutiti da je i odnos novoga kralja prema Belinim favoritima i miljenicima, a Trogir je svakako pripadao u tu skupinu, sada bio bitno promijenjen. Čini se po svemu da upravo u toj promijenjenoj situaciji valja tražiti i razlog zašto je 1271. ili 1272. godine Miha Martinušić stao od trogirske općine potraživati navodna prava svoga djeda. Bez zaštitnika na ugarsko-hrvatskome prijestolu, s novim kraljem koji je bitno promijenio percepciju vladarskih "prijatelja" i "protivnika", i Trogiranima je bilo jasno da nemaju izgleda u novootvorenome prieporu, u kojemu su protiv sebe imali koteriju hrvatskih velikaša.

Valja, naime, ovdje svakako upozoriti na to što se kao neke vrsti arbitra u sporu i garanta u održavanju postignutoga kompromisa između Mihe Martinušića i trogirske općine pojavljuje Vid (III.) Krčki (Frankopan), knez Senja, a među svjedocima koji su bili nazočni samome činu sklapanja sporazuma spominje se i njegov srodnik iz roda Krčkih knezova, Petar, sin Škinele.³⁶ Ta veza između knezova Krčkih i Šubića-Bribriskih, što ju jasno daje naslutiti dokument o sporazumu postignutom 1272. godine, potječe međutim najvjerojatnije još s početka 20-ih godina XIII. stoljeća (ako ne i ranije). U to je doba, naime, ovdje često spominjani knez Vučina stajao na čelu Trogira i ujedno bio "potestat" Splita, dok su Vid II. i njegov brat Henrik od kralja Andrije na upravu dobili otoke Brač, Hvar, Korčulu i Lastovo.³⁷ Bilo je to razdoblje burnih zbivanja upravo u srednjodalmatinskom akvatoriju, kada su omiški Kačići ugrožavali slobodnu plovidbu na obje obale srednjega Jadrana, zbog čega se protiv njih digao gotovo cijeli tadašnji

³⁵KOSZTOLNYIK, *o.c.*, 207-210, 247.

³⁶Usp. dokument citiran ovdje u bilj. 26.

³⁷Za Vučinine položaje usp. JAKŠIĆ, *o.c.*, 96-7, a za upravu knezova Krčkih nad srednjodalmatinskim otocima usp. V. KLAJČIĆ, *Krčki knezova Frankapani I.*, Zagreb 1901., 89-90.

“svijet” - papa, Mletci, čak i car Fridrik II. Iako su dokumenti koji registriraju ta gibanja relativno brojni, ipak se u njima ne govori o uspostavljanju veza dvaju već vrlo moćnih rodova koji u tom trenutku izravno upravljaju, s jedne strane, Splitom i Trogirom (Šubići-Bribirski), a s druge strane, skupinom velikih otoka - Brača, Hvara, Korčule i Lastova (Krčki-Frankopani). Već čvrstu i očito ranije uspostavljenu vezu otkriva tek sporazum o upravljanju Krkom što su ga u Mletcima 1232. godine sklopili isti Vid II. i Henrik sa svojim rođakom Ivanom. Jedna od odredbi toga sporazuma, naime, predviđa način rješavanja eventualnih budućih prijepora između rođaka, a u njoj se kao obostrano prihvaćeni posrednik u budućim prijeporima navodi Ivanov “brat Martinuš”.³⁸ Očito u ovoj pomalo neobičnoj formulaciji ne treba tražiti stvarnoga brata jednoga od zainteresiranih sudionika prijepora, nego nekoga tko je bio izvan kruga krvnih srodnika, ali istodobno i prijateljski nastrojen prema cijeloj rodbinskoj zajednici Krčkih knezova. Najrealnija pretpostavka išla bi za tim da je knez (*comes*) Martinuš bio s Ivanom Krčkim povezan bilo brakom s njegovom sestrom bilo brakom Ivana s Martinušovom sestrom, a sklapanje takva braka trebalo bi onda datirati upravo u prvu polovicu 20-ih godina XIII. stoljeća. Bilo kako bilo, upravo postojanje ranijih čvrstih i tijesnih veza između Vučiničina ogranka roda Šubića-Bribirskih i knezova Krčkih (Frankopana) konačno i jasno ocrtava atmosferu u kojoj je 1272. sklopljena nagodba kojom su trogirski biskup i općina definitivno, nakon gotovo pedeset godina borbe i prijepora, uspostavili punu vlast nad područjem dridskoga posjeda.

*

Ako je pitanje posjedovnih prava nad dridskim vlastelinstvom podrazumijevalo kretanje u krugovima društvene elite XIII. stoljeća, koja je funkcionirala u širokome sklopu Hrvatskoga Kraljevstva, problemi vezani uz organizaciju samoga posjeda impliciraju raščlambu na drugoj razini, onoj lokalnoj na kojoj se odvijao život pučanstva koje je nastanjivalo upravno i administrativno središte stare županije. Kratak opis dridskoga posjeda, odnosno onoga što je u njegov sklop ulazilo, pruža najpotpunije potvrđnica kralja Bele IV. od 18. ožujka 1242. godine. U njoj se, naime, govori o “pripadnostima” posjeda te se izrijeком nabrajaju “brda, doline, školjevi i pašnjaci” (*cum omnibus pertinentiis et utilitatibus suis, montibus, uallibus, scopulis et pascuis uniuersis* – usp. ovdje Prilog 1.), iz čega jasno proizlazi da je to bilo područje uz samu morsku obalu, dio kopnenoga zaleđa ali i mali arhipelag. I kasniji dokumenti, oni iz druge polovice XIII. pa i iz XIV. i XV. stoljeća, potvrđuju sve ove elemente ukupnoga pejzaža - spominju se “dridski dol” (*uallis Drid*), veliki pašnjaci Bosiljine, oko kojih će između Splitskana i Trogirana izbiti prijepori već 70-ih godina XIII. stoljeća i trajati sve do 30-ih godina XIV. stoljeća, te školjići koji su u podjeli posjeda između općine i biskupa pripali onoj općini.³⁹ Već spomenuti

³⁸Š. LJUBIĆ, *I istine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke Republike I.*, Zagreb 1868., 51: “*Si vero aliqua controversia sive questio inter nos orta fuerit ... illam sentenciam, quam Martinucius frater mei suprascripti comitis Johannis tulerit supra premissis, firmam et ratam habebimus; et si idem Martinucius se intrmittere noluerit super premissis, et si se intrmiserit et eum mori contingerit, alium infra unum mensem in loco eius eligere debeamus ...*”

³⁹Za *uallis Drid* usp. dokument objavljen u BARADA, I., 438-9. Prijepore između Splitskana i Trogirana oko pašnjaka u Bosiljini tijekom 30-ih godina XIV. stoljeća opširno razglaba LUCIĆ, *o.c.*, 504-10. U

nešto kasniji dokumenti, a i toponomastički materijal sačuvan u prostoru, otkrivaju i ono što opisi u kraljevskim ispravama XIII. stoljeća podrazumijevaju - precizno strukturirani naseobinski kompleks upravno-administrativnog i gospodarskog središta posjeda i županije. U tome naseobinskome kompleksu svakako najvažnije mjesto pripada onomu što je bila središnja utvrda stare županije, mjestu na kojemu se naziv Drid pojavljuje u trećem značenju - ovaj puta mikrotoponima. Tek je nedavno, konačno i posve uvjerljivo, dokazano da je dridska utvrda, na vrhu istoimenoga brijega, objekt relativno duge i bogate povijesti. Danas vidljivi ostaci, prvotno manje fortifikacijske strukture, pokazuju kako je ona podignuta u kasnoj antici, da bi u stoljećima ranoga srednjeg vijeka bila dograđena u formi složenije obrambene strukture. Dokazujući upravo izložene postavke, M. Katić ide i korak dalje, uspijevajući identificirati prvi i jedini sačuvani opis naselja Drid što ga je, u jednome od svojih djela, dao poznati geograf XII. stoljeća Edrisi.⁴⁰ Sukladno tome opisu, Drid je još u XII. st. "važan grad, među najljepšima i najbranjivijim središtima" (na istočnoj obali Jadrana), čiji stanovnici "običavaju poduzimati duga putovanja posvuda" jer su "dobro opskrbljeni brzim brodovima".⁴¹ Uzimajući u obzir jasno raspoznatljivo pretjerivanje (ako bi se sudilo po Edrisijevim riječima, Drid bi bio važniji, razvijeniji i napredniji i od Trogira i od Splita), opis ipak otkriva relativno razvijeno upravno i gospodarsko središte, sjedište župana. Važnost toga središta izvire ponajprije iz izvanrednoga zemljopisnog položaja, koji osigurava nadzor nad kopnenim i pomorskim komunikacijama i kontrolira jedno od sigurnih pribežišta na najopasnijoj točki jadranske "pomorske magistrale", pa ima čak i svoju malu luku, na podnožju istočne padine dridskoga brda.

Iz kasnijih, pak, dokumenata, nastalih u doba kad je sam Drid već posve izgubio na važnosti (utvrda se uopće ne spominje u dokumentima XIII. i XIV. stoljeća), dade se nazrijeti mreža naselja koja su ranije tvorila cjelovitu strukturu naseobinskoga kompleksa što se razvio oko županijske utvrde. Riječ je ovdje uglavnom o onome dijelu dridskoga posjeda koji će, nakon što su ga biskup i općina podijelili u svibnju 1242. godine (usp. ovdje Prilog II.), trajno ostati u rukama trogirskoga biskupa. Tu se, naime, kroz XIV. stoljeće spominju sela Vinišća, Svinica, Gusterna i Dubrovica,⁴² koja su raspoređena oko središnje županijske utvrde i u ranijem su razdoblju očito ovisila o njoj. Ovdje svakako valja upozoriti i na toponim vezan uz

njegovoj rukopisnoj ostavštini, međutim, postoji prijepis dokumenta (Arhiv HAZU, Lucius XX-12/XIII, fol. 47-9) koji pokazuje da je prijepor oko pašnjaka u Bosiljini između ovih gradova izbio još 70-ih godina XIII. stoljeća. Za otočni dio posjeda usp. ovdje bilj. 52.

⁴⁰M. KATIĆ, Utvrda Drid, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34/1994.

⁴¹Prijevod Edrisijeva teksta citiran prema KATIĆ, o.c., 12.

⁴²Biskupova sela Gusterna i Dubrovica prvi se put spominju 1305. godine u sporazumu trogirskoga biskupa i općine o sudbenim ovlastima (*Diplomatički zbornik* VIII., 94-5). Selo Svinica, koje je također pripadalo biskupovu posjedu, spominje se u zapisniku s izjavama svjedoka u parbi oko pobiranja crkvene desetine (vidi ovdje bilj. 48), u kojem se, ali bez navođenja imena Vinišće, spominje i biskupovo selo u susjedstvu Oriovice.

pogansko božanstvo Vida, sačuvan u toponimu "Sevid".⁴³ Tu je bila podignuta i crkva posvećena Sv. Vidu, od koje danas postoje samo ostaci,⁴⁴ ali iza toponima i dedikacije crkve nije teško nazrijeti preostatak prekršćanskoga kulturnoga mjesta u očiglednoj svezi s administrativnim i upravnim središtem u obližnjem Dridu. No, veliki dio dridskoga posjeda, zapravo gotovo cijela polovica, od podjele provedene 1242. godine nije više u vlasti biskupa, nego je prešao u ruke općine, koja je provela podjelu među privatne vlasnike, o čemu će još biti riječi. Zbog te podjele iz kasnijih dokumenata više nije moguće jasno razabrati čak ni što je doista prvotno tvorilo integralni dio posjeda, kakvim se on ukazuje još u prvoj četvrti XIII. stoljeća, a kamoli do kraja definirati staru naseobinsku mrežu. Tek se može zaključiti da je na dijelu posjeda koji je došao u vlasništvo općine bilo selo Rastinić s crkvom Sv. Luke, koje će ubrzo prijeći u posjed ženskoga samostana Sv. Dujma i Sv. Nikole.⁴⁵ Uza sve ovo, čini se da cijeli dridski posjed nije bio pretjerano napučen u ono vrijeme kada ga kralj Bela IV. 1242. godine konačno potvrđuje kao biskupovo vlasništvo. Nedugo nakon toga, naime, u svibnju iste godine, biskup i općina postizu već spomenuti sporazum o podjeli posjeda, a dokument kojim je registriran taj sporazum jasno daje razabrati otvorenu mogućnost i potrebu za naseljavanjem novoga pučanstva (*si domino episcopo et comunitati Traguriensi utile visum fuerit ut rustici aliqui eundem locum habitare debeant* - vidi Prilog II.).

Granice, pak, toga posjeda jasno su naznačene još u Kolomanovu privilegiju iz 1226. godine - na zapadu je granica zaljev Stupin, na istoku je granica dridskoga posjeda more (kod današnje Marine), na sjeveru posjed trogirске općine Masline, a na jugu posjed koji pripada opatu gradskoga samostana Sv. Ivana.⁴⁶ I dok su zapadne, istočne i sjeverne granice posve sukladne s onim što se čita u opisu dridskoga posjeda u ispravi od 18. ožujka 1242. godine, južna granica postaje dijelom nejasna. Naime, slijedeći gore rečeno, očekivalo bi se da je i cijela južna granica dridskoga posjeda išla također morskom obalom, odnosno da je cijeli poluotok što ga zatvara zaljev Marine ulazio u sklop dridskoga posjeda,⁴⁷ no tomu očito nije bilo tako. Jedan dio obale toga poluotoka, kao i staro selo Oriovica s područjem danas nepoznate veličine, očito su već prije 1226. došli u posjed trogirске opatije Sv. Ivana Evanđelista. Tko je i kada to područje darovao opatiji, je li i to područje prije prelaska u vlasništvo opatije predstavljalo dio dridskoga posjeda - pitanja su na koja poznata i dostupna vrela ne daju odgovore. Situacija postaje složenijom uzme li se u obzir da je upravo negdje na pretpostavljenoj

⁴³Toponomastičku građu koristio sam prema katastarskim kartama koje je izradila austrijska vlast 1830. godine, a koje se danas čuvaju u Državnom arhivu u Zadru. Za ovu sam se prigodu koristio kartama katastarskih općina Bosiljina (nr. 221) i Zirona (Drvenik - nr. 560).

⁴⁴O postojanju ruševina crkve Sv. Vida u Sevidu obavijestio me je kolega prof. dr. Nikola Jakšić, na čemu mu i ovom prigodom zahvaljujem.

⁴⁵Kada potomci stanovitoga Vitače darivaju samostan Sv. Dujma i Sv. Nikole 1245. godine onda oni daju *terram ... sitam infra territorium predii Drid apud Rastinicum* (*Diplomatički zbornik* IV., 288). O crkvi sv. Luke u tome selu, koje se u njegovo vrijeme zove Poljica, govori LUCIĆ, *o.c.*, 1035, ne navodeći nažalost vrijeme njezine gradnje.

⁴⁶Usp. LUCIĆ, *o.c.* 120.

⁴⁷Tako stvari razumije LUCIĆ, *o.c.*, 120.

granici opatijskoga posjeda sačuvan očigledno vrlo stari toponim "Plemenščine" (usp. priloženi zemljovid), iz kojega bi se moglo zaključiti kako je unutar vladarskoga posjeda postojao i alodijalni posjed nepoznata vlasnika, kojega se uspomena sačuvala u spomenutom toponimu. Konačno, glede ranijega stanja opatijskoga posjeda ponešto se tek dade naslutiti iz činjenice da njegov vlasnik, opat, ovdje podiže crkvu sv. Jurja tek 60-ih i 70-ih godina XIII. stoljeća.⁴⁸ To bi, pak, značilo da se ne radi o starome i velikom naselju, što se na određeni način potvrđuje podacima koje donosi veliki zapisnik o parbi što se 80-ih godina XIV. stoljeća vodila između opata sv. Ivana i trogirskoga biskupa oko pobiranja crkvene desetine u Oriovici. Iz toga se, naime, zapisnika doznaje kako je selo tek sredinom XIV. stoljeća dobilo stalnoga župnika koji je tu i boravio, no koji je zbog maloga broja pastve u duhovnim potrebama opsluživao i susjedno selo Vinišće, koje je već pripadalo trogirskome biskupu. Isti dokument otkriva kako je u međuvremenu dovršena crkva Sv. Jurja u Oriovici, da je ona imala svoj zvonik i seosko groblje, no i jedno i drugo selo prema prosudbi suvremenika ipak su bila "mala sela" (*modice ville*).⁴⁹

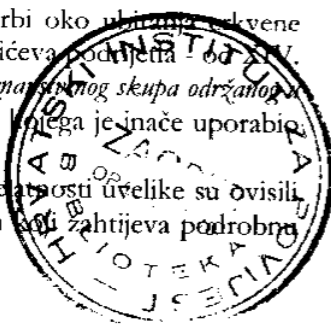
Dakle, s mnogo razloga može se pretpostaviti da je dridski posjed u vrijeme kada je konačno došao u ruke trogirskoga biskupa, a ubrzo potom bio i podijeljen između biskupa i općine, još uvijek bio relativno slabo naseljen i obrađen. Svakako je tomu razlog ponajprije činjenica da prirodni preduvjeti nisu bili tada, kao uostalom ni danas, osobito povoljni za intenzivno naseljavanje. Ono pučanstvo koje je od ranije živjelo u tome kraju "otimalo" je nešto od zemlje, uzgajajući prije svega žitarice, što je tvorilo temelj gospodarske djelatnosti. Trag te djelatnosti očuvao se do modernih vremena u toponimima tipa "Krči" i "Krčine" (usp. priloženi zemljovid), no budući da za te toponime nema izravnih srednjovjekovnih potvrda, ne može se s punom sigurnošću govoriti kao o tragovima djelovanja ljudske ruke u prirodi iz razdoblja ranoga i razvijenog srednjeg vijeka. S druge strane, u literaturi je već upozoreno na to da su, pored uzgoja žitarica, na ovome području posve sigurno bile razvijene i tipično mediteranske kulture vinove loze i maslina,⁵⁰ a nema razloga sumnji da se pučanstvo bavilo i ribolovom. Uz te, pak, temeljne djelatnosti, ljudski je napor bio usmjeren i na one oblike proizvodnje prilagođene prirodnim preduvjetima. Riječ je, prije svega, o stočarstvu (uglavnom stoka sitnoga zuba) na velikim prirodnim pašnjacima, ali i u tada još uvijek postojećim hrastovim šumama u kojima su se uzgajale i svinje. O tomu najsigurnije govori ime sela "Svinice",⁵¹ no, valja ipak uzeti u obzir i činjenicu da se na ovome području ne pobire crkvena

⁴⁸Godine 1272. crkva Sv. Jurja u Oriovici tek je u gradnji - usp. BARADA, I., 438-9.

⁴⁹Opširni zapisnik, nastao prigodom saslušanja svjedoka predloženih u parbi oko uhićenja crkvene desetine, objavio je, uz komentar, S. KOVAČIĆ, Oriovica - mjesto Duknovičeva podrijetla - od XII. do XIX. stoljeća, u: *Ivan Duknović i njegovo doba (Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru o 550. obljetnici rođenja Ivana Duknovića)*, Trogir 1996. Izraz *modice ville*, kojega je inače uporabio dom Matija, primicer trogirске crkve, na str. 253.

⁵⁰KOVAČIĆ, o.c., 242-3. Razmjeri, međutim, ovoga oblika gospodarske djelatnosti uvelike su ovisili o odnosu ponude i tražnje, koji nije bio uvijek isti, što je poseban problem koji zahtijeva podrobniju raščlambu.

⁵¹Tako stvar tumači I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir 1984., 75.

desetina od svinja, što upozorava na skromnije razmjere takve djelatnosti. Važno vrelo prihoda bilo je i razvijeno pčelarstvo, koje je očito nadilazilo "skupljačku razinu" jer su prihodi bili takvi da se od njih u XIV. stoljeću ubirala i crkvena desetina.⁵² Otočni dio posjeda također se intenzivno koristio, kako to pokazuju spisi o zakupu iz 30-ih godina XV. stoljeća. Osim uzgoja žitarica, koje su se sijale čak i ovdje, te držanja stoke, sa školjeva su se dovozili kamen i drvo, a na licu mjesta su se dobivali drveni ugljen i vapno.⁵³ Iako se inače u historiografiji drži da se takve gospodarske aktivnosti u razvijenom srednjem vijeku odigravaju u "marginalnim pejzažima" (što podrazumijeva potpunu prevagu "velikoga poljodjelstva"),⁵⁴ očigledno su prirodni preduvjeti, demografska situacija, ali i blizina gradova (Trogir, Split) kao velikih potrošačkih i trgovačkih središta, bitno mijenjali optiku i odnos "središnjega" i "marginalnog" u gospodarskoj interpretaciji pejzaža. Općenito se, pak, može uzeti da predočeni oblici gospodarske djelatnosti i njihovi međusobni odnosi tipološki odgovaraju situaciji kakva je u stoljećima ranoga srednjeg vijeka zabilježena i na susjednoj, talijanskoj obali Jadrana.⁵⁵ To što se obilježja ranosrednjovjekovne organizacije gospodarskoga života na hrvatskoj obali zadržavaju mnogo dulje no na talijanskoj strani samo je jedan od znakova različitih razvojnih ritmova, ovisnih prije svega o prirodnim i demografskim preduvjetima.

Vraćajući se na probleme vezane uz dridski posjed, valja upozoriti da ugovor između općine i biskupa o njegovoj podjeli (vidi Prilog II.) uza sve ostalo otkriva i važne informacije o zatečenom uređenju kakvo je vladalo na posjedu što je pripadao vladaru i bio strukturiran oko dridske utvrde. U razglabanju toga uređenja valja poći od činjenice da su radne obveze prema gospodaru (*dominus*) na dridskome posjedu bile iskazane u poslovima vezanim za temeljnu djelatnost, dakako uz uzgoj žitarica - jedan dan oranja s volovima, jedan dan vršidbe i jedan dan sjetve godišnje (*Dominiumque loci sic habeat episcopus ut sibi de terris memoratis predii sine aliqua datione tantum liceat laborare quantum omnes rustici cum bubus suis arare potuerunt una die, miscere alia die et in die tertia seminarare* - vidi Prilog II.). To naslijeđeno uređenje odnosa na dridskome posjedu, s radnim dužnostima podložnoga pučanstva, podrazumijeva postojanje zemljišnoga kompleksa koji je "gospodar" (*dominus*)

⁵²O ubiranju desetine od ovaca i voska vidi KOVAČIĆ, o.c., 242.

⁵³I. PEDERIN, Acta politica et oeconomica cancellariae communis Tragurii in saeculo XV., *Starine JAZU* 60/1987., 168: *Primo, que licitum sit ... ¶ dicta insulla et scopullo ... ¶ et animalia cuiuslibet generis ... ¶ singula exercere que ad ... ¶ cedere salvo semper et ... ¶ et licitum sit libere de dictis ... ¶ ligna et lapides inde extrahere et extrahi facere, calcaria et carbones facere et fieri facere, et non aliud, ad omnem suam voluntatem absque contradictione dicti emptoris vel alterius persone faciendo id tamen cum licentia domini comitis et sue curie.* Za razvijenu kamenarsku tradiciju na ovome području, koja očigledno stoji u svezi s upravo rečenim, usp. I. PAŽANIN, Kamenolomi i kamenarska kultura Vinišća, Duknovićeva zavičaja, u: *Ivan Duknović i njegovo doba (Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru o 550. obljetnici rođenja Ivana Duknovića)*, Trogir 1996.

⁵⁴Usp. J. HEERS, *L'occidente nel XIVe e nel XVe secolo. Aspetti economici e sociali* (izv. *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*), Milano 1978., 53 i d.

⁵⁵Usp. M. MONTANARI, *Agricoltura e attività silvo-pastorali nell'alto Medioevo. Un paesaggio adriatico*, u: *ISTI, Campagne medievali. Strutture produttive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari*, Torino 1984, 5-32.

obrađivao u vlastitoj režiji ("dominikalne zemlje"). I ovdje toponimija otvara mogućnost da se ovakav oblik organizacije preciznije locira u prostoru. Naime, u relativnoj blizini ostataka dridske utvrde sačuvan je mikrotoponim "Zgon" (usp. priloženi zemljovid), kojim se inače označavalo zemlje što ih je vlasnik obrađivao u vlastitoj režiji.⁵⁶ No, toponimija ukazuje i na specifični oblik organizacije života na posjedu u vrijeme prije no što je on predan trogirskome biskupu. Već imena sela - Svinica, Vinišća, Gusterna - ukazuju na stanovitu mjeru specijalizacije gospodarskih djelatnosti u sklopu posjeda, kad je on funkcionirao kao zaokružena cijelina. Nije, naime, teško pretpostaviti kako je na mjestu kasnijih sela s ovim imenima prvotno organiziran vrlo određen i specifičan oblik gospodarske djelatnosti - uzgoj svinja, uzgoj vinove loze, održavanje velikoga vodospremišta i sl. Sve ovo, pak, jasno upućuje na podrijetlo cijeloga sustava iz sklopa ranosrednjovjekovnoga modela uređenja posjeda, poznatoga pod nazivom koji su tako organizirane cijeline nosile u krajevima pod franačkom vlašću - *curtis*, a koji se u hrvatskim krajevima proširio već od IX. stoljeća.⁵⁷ Ovakav tip organizacije bjelodano se potvrđuje postojanjem davanja, bilo u prirodninama bilo u radnim obvezama ("službe i darovi"), koja su pripadala "gospodaru", a na koja se nakon 1242. godine biskupu kao novome i trajnom "gospodaru" obvezuju i eventualni budući naseljenici na posjedu (*omne obsequium et omnem honorificentiam quam iupano alicui seculari facere consueuerunt siue in mittendo exenia, siue in aliqua rusticana seu laboratitia seruitia facienda teneantur episcopo exhibere* - vidi Prilog II). Na ovakav način postavljeno uređenje, koje se u novim uvjetima stvorenim podjelom 1242. godine zasigurno neće dugo održati, svoje jasne paralele nalazi u organizaciji kakva je zasvjedočena na vladarskim posjedima u sjevernim dijelovima srednjovjekovnoga Hrvatskog Kraljevstva.⁵⁸

Tvrđnja da se zatečeno uređenje zasigurno nije moglo dugo zadržati nakon 1242. godine jasno proizlazi iz slova i duha ugovora što su ga 12. svibnja 1242. sklopili trogirski biskup i općina. Objašnjenje same ideje da se biskupu "oduzme" dio posjeda kojega mu je darivao herceg Koloman i konačno potvrdio kralj Bela IV. polazi od toga da je borba za dridski posjed trajala sve od 1226. godine do trenutka kad je kralj, sklonivši se u Trogir pred Tatarima, potvrdio to darivanje. Prema sudu i argumentaciji koju je slovom ugovora prihvatio i biskup, ključni je trenutak za

⁵⁶Osnovne informacije o "zgonu", temeljem zadarskih dokumenata XIV. i XV. stoljeća, donosi T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, Zagreb 1977., 176 i d.

⁵⁷Pojavu *curtisa* u hrvatskim krajevima razglaba P. SKOK, *Curtis*, *Starohrvatska prosujeta* Nova Serija II, 1-2/1928. (Zagreb-Knin). Oblik organizacije posjeda i života u sklopu *curtisa* u onim dijelovima Italije gdje je bila uspostavljena franačka vlast u VIII. stoljeću, a odatle je taj oblik organizacije najvjerojatnije "prenesen" u hrvatske krajeve, detaljno razlažu B. ANDREOLI - M. MONTANARI, *L'azienda curtense in Italia. Proprietà della terra e lavoro contadino nei secoli I'III-XI*, Bologna 1985. Odnos, pak, između *curtisa*, koji se spominje u dokumentima nastalim u hrvatskim krajevima do kraja XI. stoljeća, i *prediuma*, koji se pojavljuje u dokumentima XII. i kasnijih stoljeća, nemoguće je razumjeti ne uzme li se u obzir činjenica da pojam *curtis* ne poznaju dokumenti nastali u kancelariji ugarskih, odnosno kasnije ugarsko-hrvatskih vladara. No, pri tomu ipak ne treba smetnuti s uma činjenicu da je semantičko polje pojma *predium* (usp. ovdje bilj. 20) znatno šire od onoga pojma *curtis*, odnosno da se onim prvim iskazuju vrlo raznoliki oblici organizacije vlasništva i odnosa koji iz njih proizlaze.

⁵⁸Usp. opširno o uređenju takva posjeda u gorskoj županiji ANČIĆ, *Vlastelinstvo ...*

konačno stjecanje posjeda bila, zapravo, tek potvrdnica što ju je kralj Bela IV. izdao u ožujku 1242. godine. Budući da je, pak, kralj taj dokument izdao iz zahvalnosti građanima koji su mu pružili sigurno pribježište, a građani i njihova općina su oko toga imali nemale troškove, to je onda posve prirodno, nastavlja se u obrazloženju, da općina i građani i sami vide koristi od kraljeva čina zahvalnosti. Iz ovakve argumentacije slijedi i sadržaj ugovora - općina i biskup dijele *buduće prihode* (*dicti predii futuros prouentus* - vidi Prilog II.) tako da općina dobiva polovicu (2 četvrta dijela), četvrtina ostaje biskupu, a posljednja četvrtina prihoda namjenjuje se izgradnji trogirске katedrale (*opus ecclesie*). Valja svakako uočiti da dokument na posve srednjovjekovni način govori odvojeno o, s jedne strane, *prihodima* (*prouentus*), što implicira držanje i uživanje posjeda (*proprietas*) i, s druge strane, o "gospodstvu" (*dominium*), što podrazumijeva određeni skup prava, koja se u dokumentu posebno i navode (radna tlaka, darovi i službe - o čemu je već bilo govora).⁵⁹ Slovom ugovora, dakle, predmet podjele jest ono što pripada u kategoriju *proprietas*, dočim *dominium* na cijelome posjedu, bez obzira tko uživao prihod s nekoga njegova dijela, neupitno ostaje biskupu (*dominiumque loci ... habeat episcopus* - vidi Prilog II.). Uza sve ovo, podjela je ipak bila precizno prostorno definirana, pa se čini da je uz fiktivno čuvanje jedinstva posjeda kroz *dominium* biskupa, ipak došlo do njegove stvarne fizičke dezintegracije. Iz kasnijega stanja stvari dade se zaključiti kako je biskup dobio jugozapadni dio, zajedno s nekadašnjom središnjom županijskom utvrdom, a općina sjeveroistočni dio zajedno sa školjevima koji su pripadali posjedu u trenutku kada ga je herceg Koloman prvi put darovao biskupu.⁶⁰ No, stanje uspostavljeno ugovorom iz od 12. svibnja 1242. na dulji je rok bilo neodrživo. Prvu napuklinu nastalu iz kontradikcije odredbi ugovora i stvarnoga stanja stvari (pravno i teorijsko jedinstvo posjeda naspram dosljedno provedene teritorijalne podjele, koja je značila dezintegraciju) otkriva već uredba o sudbenoj jurisdikciji nad podložnicima. Do toga su, naime, trenutka stanovnici zacijelo bili podloženi punoj "gospodarevoj" jurisdikciji, uključujući i sudbene ovlasti. Općina, međutim, traži i ugovorom dobiva sudbenu jurisdikciju nad svim podložnicima, odnosno stanovnicima posjeda, pristajući tek na podjelu ubranih globa (*Si quis tamen inter prefatos rusticos de latrocinio uel de aliquo excessu ortum fuerit questionis per iudices et secularem Traguriensem curiam iudicetur, banna uero quae de ipsis rusticis prouenerint episcopus et comunitas inter se diuidant medietate* - vidi Prilog II.). Time je praktično dridski posjed uključen u gradski teritorij, što je otvorilo put daljim transformacijama od režima tipičnoga za uređenje *curtisa* k onim oblicima odnosa koji se izgrađuju na području gradskoga distrikta.

Druga važna stuba prijedena na putu dubokih transformacija nije zabilježena samim ugovorom od 12. svibnja 1242. godine, no o njoj govore nešto kasniji

⁵⁹Za sve ove pojmove vidi ANČIĆ, o.c., 208.

⁶⁰PEDERIN, o.c., 167-9, donosi spise o zakupu otoka Drvenik, Ploče i Smokve za petogodište 1434-39. Da su otoci prije uspostave mletačke vlasti doista pripadali općini vidi se iz toga što je režim plaćanja zakupa reguliran reformacijom statuta donesenom još 1403. godine, dakle u vrijeme prije uspostave mletačke vlasti.

dokumenti. Naime, vrlo brzo nakon što su uživanje i uprava nad dridskim posjedom podijeljeni na već opisani način između biskupa i općine, prišlo se drugoj fazi uređenja prilika. Sada je općina razdijelila svoj dio, zapravo teorijski ono što je u ugovoru označeno kao “budući prihodi”. No, dakako da ovdje nije bila riječ tek o “prihodima”. Građani su, naime, međusobno podijelili onaj dio posjeda koji je pripao općini i sada su se sa svojim dijelovima počeli ponašati kao punopravni vlasnici. Tako su pripadnici rođovske zajednice nasljednika stanovitoga Vitače pri toj podjeli dobili zemlju u već spominjanom selu Rastiniću, a onda su 1246. godine taj svoj novostečeni posjed darovali ženskome samostanu Sv. Dujma i Sv. Nikole.⁶¹ Zabilježeni su i takvi slučajevi da su novi vlasnici svoj dobiveni dio vratili biskupu, dakako uz novčanu nadoknadu. O tomu svjedoči izjava što ju je dao biskup Liberije u parbi koja se, pred papinskim legatom kardinalom Gentilom, vodila 1308. godine između njega i kaptola. U toj su prigodi, inače, pred legata izneseni upravo dokumenti koji se ovdje objavljuju (*produxerunt dicte partes quoddam privilegium regale cum bulla aurea pendenti bullatum, factum et datum super concessione dicti predii Drid, et quoddam aliud privilegium sive litteras duobus sigillis pendentibus sigillatum scriptum per Gausignam primicerium Traguriensem*), i koji su očito bili temelj stanja kakvo je vladalo početkom XIV. stoljeća. Objašnjavajući zašto kaptolu ne treba pripasti dio prihoda s posjeda Drid, biskup je naglasio da je još njegov daleki prethodnik, isti onaj biskup Treguan, koji je s općinom i sklopio sporazum o podjeli posjeda, otkupio dio nekoga plemića za ukupno 300 libara izdvojenih iz biskupske blagajne.⁶² No, dio je posjeda ipak ostao u vlasništvu općine, kako se to moglo vidjeti na primjeru otočnoga dijela posjeda. Dio toga što je općina zadržala u svojim rukama, ubirući prihode kroz dugogodišnji najam, bila je i “uvala Drid” (*uallis Drid*), koja je 1272. odstupljena samostanu Sv. Ivana na petogodišnje korištenje, da bi se tako ubranim prihodom financirao dovršetak gradnje već spominjane crkve Sv. Jurja u Oriovici.⁶³

⁶¹Kada Vitačini potomci 7. siječnja 1246. sastavljaju ispravu o darivanju samostana, svoj posjed opisuju riječima: *totam terram nostram sitam infra territorium predii Drid apud Rastinicum, que nobis et nostre cognationi pertinere noscitur* (*Diplomatički zbornik* IV., 288 - naglasio M. A.). Čin je darivanja obavljen, dakle, niti nepune četiri godine nakon sporazuma o podjeli između biskupa i općine, pa nije nikakvo čudo što još uvijek postoji svijest o jedinstvu cijeloga posjeda, onako kako je to zasvjedočeno ugovorom biskupa i općine. To, pak, što Vitačini potomci drže zemlju *infra territorium predii Drid* najuvjerljivije se objašnjava podjelom među građanima onoga što je (2/4 cijeloga posjeda) po ugovoru od 12. svibnja 1242. pripalo općini. Valja ovdje pripomenuti da su redovnice samostana Sv. Dujma i Sv. Nikole stekle, u blizini već spomenutog, stekle još jedan posjed na kojega podsjeća toponim “Koludrice”, zabilježen na samom vrhu Marinskog zaljeva (usp. priloženi zemljovid).

⁶²Cijeli zapisnik parbe vodene pred Gentilom objavljen je u *Diplomatički zbornik* VIII., 170-3, a citirani tekst s opisom isprava koje se ovdje objavljuju na str. 170. Biskupovo objašnjenje, u kojem se spominje otkup dijela posjeda, glasi: *dum dictus fundus esset occupatus per quemdam nobilem, dominus Treguanus, tunc episcopus Traguriensis redimendo uestationem suam, dedit et solvit eidem nobili de bonis episcopi et mense libras 300 ad hoc, ut dictus nobili(s) ipsum fundum eidem episcopo restitueret, et ipsum ulterius non molestaret super ipso* (*Isto*, 171).

⁶³Dokument iz 1272. godine u BARADA, I., 438-9. Sudi li se prema toponimima “Koludarsko” i “Opatija”, očuvanim u blizini ostataka dridske utvrde (usp. priloženi zemljovid), posjed je ostao u rukama opatije i dulje od predviđenih pet godina, pa su tako i nastali spomenuti toponimi. *Uallis Dridi* spominje se ponovno kao općinsko vlasništvo koje se daje pod zakup 1341. godine (Povijesni arhiv Zadar, Trogirski arhiv, kut. 66, sveš. 5, fol. 7). Iz visine zakupnine, koja iznosi 64 modija ječma na

U takvome, dakle, uređenju kakvo je stvoreno ugovorom od 12. svibnja 1242. i, nakon toga, podjelom većega dijela općinskog posjeda privatnim osobama, nemizbježno je moralo doći do velikih transformacija u odnosu na stanje kakvo je vladalo dok je cijelo područje funkcioniralo kao jedinstvena upravna i gospodarska cijelina, "dridski posjed" (*predium Drid*). No, to je već posve druga i drukčija priča.

godinu, nije međutim moguće donositi zaključak radi li se ovdje o cijeloj "uvali Drid" ili samo jednome njezinu dijelu.

PRILOZI

1.

18. ožujka 1242. u Trogiru.

Ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. potvrđuje darivanje predija Drid trogirskome biskupu. Predij je još 1226. darovao tadašnji hrvatski herceg Koloman, a njegovu je darovnicu slijedeće godine potvrdio i tadašnji ugarsko-hrvatski kralj, Andrija II.

In nomine sanctae trinitatis et indiuiduae unitatis. Bela dei gratia Hungarie, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruie, Gallicie, Lodomeriae, Comanieque rex uniuersis Christi fidelibus paginam presentem inspecturis salutem et omne bonum. Iusta postulantium desideria regiam debent prouocare maiestatem ut ipsis fauoribus occurrat opportunis et congruam eis inpendere studeat largitatem. Huic est quod ad notitiam uniuersorum harum serie uolumus peruenire quod accedentes ad nos uenerabilis pater Treguanus episcopus simul cum uniuerso clero ipsius ecclesiae nec non fidelis noster Cherne Carbonis rector et iudex ac omnes ciues Traguriensis ciuitatis exhibuerunt coram nobis priuilegium carissimi fratris nostri Colomani regis et ducis totius Sclauonie illustris bone recordationis super quodam predio Drid nomine, quod idem frater noster ecclesiae Traguriensi in perpetuam contulit elimosinam, quam etiam collatione inclitae memorie Andreas genitor noster, quondam rex Hungariae illustris, suo duxerat priuilegio confirmandam, postulantes ipsa priuilegia nostra auctoritate communiri. Nos igitur memorata priuilegia iusta esse ec omni uitio falsitatis carere agnoscentes maxime gratiam uolentes facere specialem cum memorati fideles nostri et omnes ciues grata nobis et nostris fidelitatis obsequia multipliciter impedissent, prope quae fauorem nostrum ad plenum obtinuerant, petitionem ipsorum benigne duximus admittendam extinguentes omnem iurisdictionem quam comes Budislaus seu aliqui quilibet contra tenorem priuilegiorum antedictorum in ipso praedio temere usupasse dicebantur. Quia uero dicti predii possessio per quosdam fuerat disturbata ipsam per dilectum fidelem nostrum Petrum comitem filium Gil magistrum tauarnicorum charissimi filii nostri ducis Stephani cum omnibus pertinentiis et utilitatibus suis, montibus, uallibus, scopulis et pascuis uniuersis dictae ecclesiae fecimus integre restitui et ipsam ecclesiam per eundem in corporalem possessionem sicut docuit introduci.

Tenor autem antedicti priuilegii fratris nostri talis est:

(Priuilegium Colomani anni 1226 supra)⁶⁴

Vt igitur tam donationis quam confirmationis series perpetuam firmitatem obtineat presentis priuilegii caractere bulle nostrae aureae communiris ipsum fecimus perenniter roborari.

⁶⁴Luciusova bilješka, što znači da je izvornik na ovome mjestu imao inseriranu Kolomanovu darovnicu iz 1226. godine, objavljenu inače u *Diplomatički zbornik III*, 258-9.

Datum per manus magistri Benedicti prepositi Albensis aulae nostre concellarii et electi in archiepiscopum Colocensem, existentibus Bartholomeo Quinqueecclesiensi, Stephano Zagradiensi, alio Stephano Vaciensi episcopis, Arnaldo palatino et comite Simigiensi, Dionisio bano totius Slauoniae et maritimarum, Matheo magistro tauarnicorum et comite Nitriensi, Vilermo agazonum, Rolando dapi-ferorum, Mauritio pincernarum magistris in aula nostra, Demetrio comite Muciniensi et ceteris quampluribus magistratus et comitatus regni nostri tenentibus suo modo. Anno ab incarnatione domini MCCXLII, XV kalendas aprilis, regni autem nostri VII.

(Arhiv HAZU, Lucius XX-12/XI, fol. 75-9)

2.

12. svibnja 1242. u Trogiru.

Trogirski biskup i trogirski općina sklapaju sporazum o podjeli predija Drid, kojega je biskup dobio još 1226., a što mu je bilo potvrđeno od strane ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. u ožujku iste godine.

In nomine sancte et indiuidue trinitatis. Anno dominicae incarnationis MCCXLII, XV indictione, XII die intrante mense may. Temporibus domini Treguani episcopi, Stepconis comitis, Cerne de Carbone rectoris et iudicis Traguriensis, in presentia testium legandorum inferius, hoc actum est. Cum venerabilis pater Treguanus episcopus a clare memorie Colomano rege quondam et duce Dalmatiae atque Chroatiae praedium quod dicitur Drid ecclesiae suae intuitu helymosine postulasset et postulatum pariter et obtentum propter temerariam Budislai uiolentiam ipsum nequiuisset ecclesia possidere, contigit tandem dominum Belam gloriosum regem Hungariae post Tartarorum impetum ad partes descendere maritimas et in ciuitatem suam Traguriensem cum domina regina et suis liberis introire. Vbi cum a clero et populo ciuitatis eiusdem honorifice cum omnibus qui secum aduenerant susceptus fuisset curassentque ciues absque parcitate honori regio impendere plura grata obsequia et accepta helymosinam quam frater suus contulerat et Andreas rex Hungariae ipsius genitor approbauerat et postulationem episcopi et ciuium duxit suo priuilegio eidem episcopo et ecclesie confirmandam. Post eius confirmationem memoratus episcopus, Vrsus arachidiaconus, Vita archipresbiter, cum uniuerso capitulo, Cerne rector et iudex et uniuersi ciues Tragurienses protinus insimul residentes dicti predii futuros prouentus de beneplacito episcopis et uniuersorum tam clericorum quam laicorum hoc ordine diuiserunt, uidelicet ut comunitas que propter hoc innumerabilem expenderat pecuniam et ad complacendum domino regi et ipsius exercitus domos pauperum et diuitum concesserat, in perpetuum habeat duas partes, tertia uero ad opus ecclesiae deuoluatur, quartam quoque partem dominus episcopus suis usibus colligat absque qualibet diminutione. Ceterum si domino episcopo et comunitati Traguriensi utile uisum fuerit ut rustici aliqui eundem locum habitare debeant omne obsequium et omnem honorificentiam quam iupano alicui seculari facere consueuerunt siue in mittendo exenia, siue in aliqua rusticana seu laboratitia seruitia facienda teneantur episcopo exhibere. Dominiumque loci sic habeat episcopus ut sibi de terris memoratis predii sine aliqua datione tantum liceat laborare quantum omnes rustici cum bubus suis arare

potuerunt una die, miscere alia die et in die tertia seminare. Si quis tamen inter prefatos rusticos de latrocinio uel de aliquo excessu ortum fuerit questionis per iudices et secularem Traguriensem curiam iudicetur, banna uero quae de ipsis rusticis prouenerint episcopus et comunitas inter se diuidant medietate.

Facta est autem haec diuisio ut nunquam per episcopum uel eius successores aut ecclesiam seu comunitatem possit futuris temporibus reuocari, sed semper firma et stabilis perseueret. Dicto ergo negotio testes interfuerunt Vrsus archidiaconus, Vita archipresbiter, Stoianus, Innocentius, Prodde et Marinus presbiteri, magister Georgius, Jacobus, Dragus et Radda diacones et canonici Tragurienses, Cerne de Carbone rector et iudex, Saladinus, Petrus Bufalus, Petrus Luce, Nicolaus Florea, Paulus filius Dragi, Dobre de Demence, Nicolaus Albertini, Janicha filius Casotti, Damianus Martini, Marinus Ruge, Donatus filius Saladini, Marinus Blasii, Duymus Desa et plures alii tam clerici quam layci.

Et ego Gausinna Traguriensis ecclesie primicerius huic colloquio etiam interfui et ut audiui et uidi, mandato sepefati domini mei episcopi, capitulo eiusdem ecclesie consensum prebente, scripsi. Et ad maioris⁶⁵ perpetuae firmitatis euidenciam presentem paginam episcopi et capituli sigillorum testimonio comuniui.

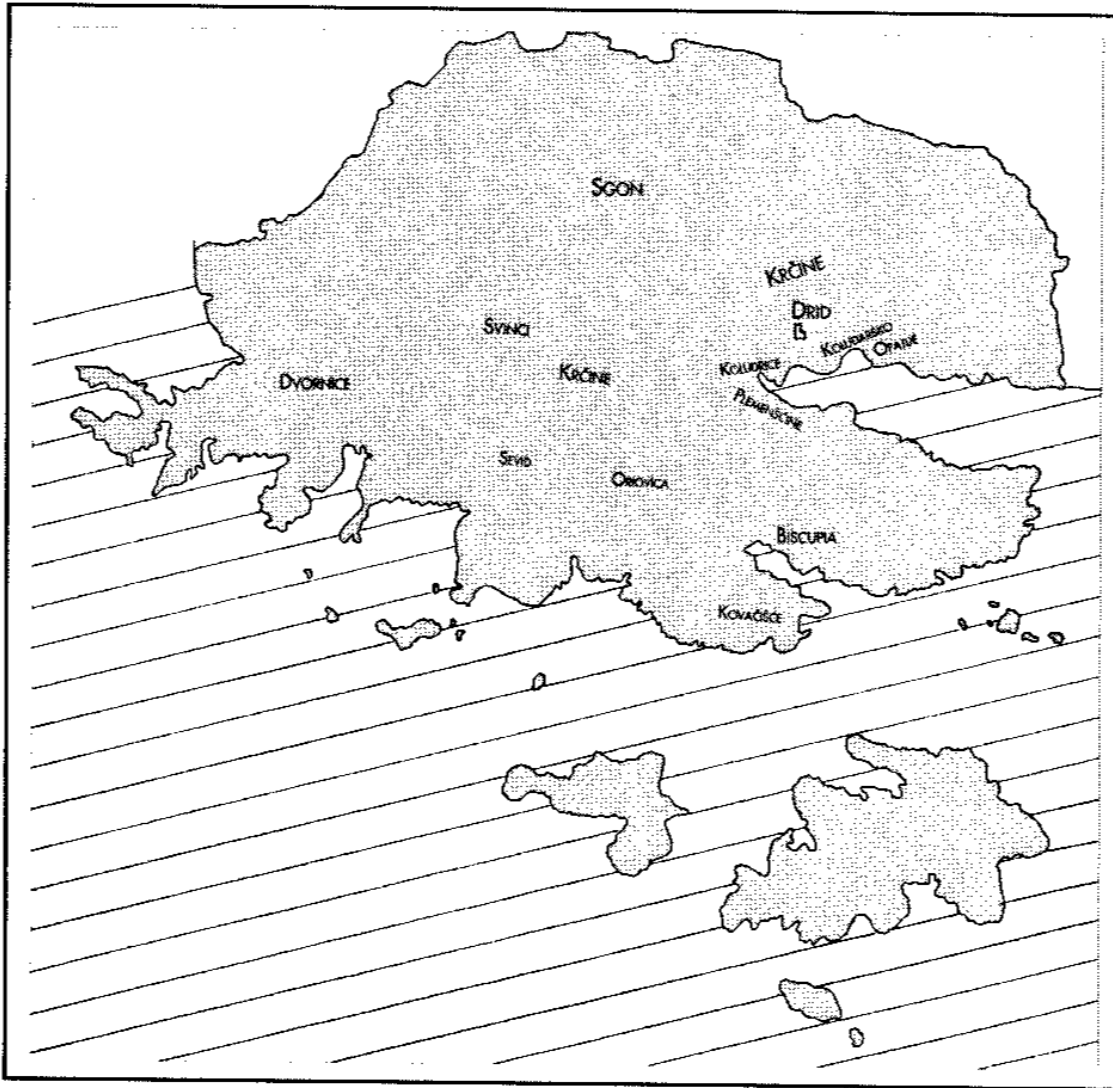
(Arhiv HAZU, Lucius XX-12/XI, fol. 70-2)

⁶⁵Praznina ostavljena kod Luciusa.

*The medieval manorial estate drid
(Problems of ownership and organization in 13th century)*

Starting from two discussions, preserved in the manuscript heritage of a historian of 17th century, Ivan Lučić Lucis, the author considers the way in which the Drid manorial estate finally became the possession of the Trogir bishop in 1242. Warning about the misunderstandings present in historiography regarding that, the author ascertains that the manorial estate was a part of the early-medieval county with the same name, and also of a big land complex which belonged to the ruler until the first half of the 13th century, first to Croatian, and then, after 1102, to Hungarian-Croatian kings' deputies in the Croatian Kingdom and have royal property at their disposal, allocate the manorial estate for temporary usage. Such a practice was cancelled by the Croatian duke Koloman, which gave the manorial estate to the Trogir bishop permanently. However, the bishop is not able to realize the right obtained in such a way completely because, relying on the real social power and force, successors of former users denied the duke's donation. The situation was finally resolved by king Bela IV who, taking refuge before Tatars exactly in Trogir, confirmed the donation of his brother. Having finally entered in the possession of the manorial estate, the bishop was forced to share it with the Trogir municipality only two months later, which collected the expenses for sheltering the king in that way. Very soon, the municipality distributes its part, half of that manorial estate, to most powerful individuals and in that way the once big manorial estate, a social and economic community, is permanently dissipated into a number of reduced properties owned by a wide range of owners.

Starting from provisions of the document about the distribution of the Drid manorial estate between the Trogir bishop and the municipality, using thereby the documents and the toponymic material from cadastre plans already published, the author tries to present the former arrangement of the manorial estate. In that sense, he points out the traces of early-medieval traditions which are manifested in existence of work duties of the subservient working population, and, in connection with that, the organisation of a part of the manorial estate in the form of the "dominical country" (*terra dominicata*), called "zgon" in Croatian parts. The author recognizes the second trace of early mediaval traditions in existence of village settlements formed on the principle of professional orientation of the population. In all that, the author recognizes the form of arrangement of *curtis* as has been known on the neighboring Italian coast already since the 8th century, and transferred to Croatian parts at the time of the Frankish political leadership in the 9th century and, of course, adapted to conditions which ruled on the east coast of the Adriatic.

Zemljovid katastarskih općina Bosiljina i Zirona (Drvenik) prema katastarskim planovima iz 1830. Iako se ne može uzeti kao vjerna slika izvornoga dridskog posjeda, zemljovid ilustrira relativno realne prostorne odnose prema drugim posjedovnim cjelinama koje se spominju kroz stoljeća srednjega vijeka u susjedstvu dridskoga posjeda.